

**O'ZTO'QIMACHILIKSANOAT KORXONALARI HISOBI VA
AUDITIONING TASHKILIY-USLUBIY JIHATLARI**

Babakulova Matluba Kurbannazarovna

Annotatsiya:

Ushbu maqola o'zto'qimachilik sanoati korxonalarida hisob va audit jarayonlarining tashkiliy-uslubiy jihatlari o'rganadi. Unda moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, ichki nazorat tizimlari, audit risklari va xalqaro standartlarga moslik masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: O'zto'qimachilik sanoati, hisob-kitob, audit, ichki nazorat, moliyaviy hisobot, xalqaro standartlar.

Introduction

Kirish

O'zto'qimachilik sanoati O'zbekiston iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. Uning rivojlanishi moliyaviy hisobotlarning aniqligi, soliq va investitsion jozibadorligi bilan bog'liq. Hisob va audit jarayonlarining samaradorligi korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Metodologiya

O'zto'qimachilik sanoati korxonalarida hisob va audit tizimlarini o'rganishda qo'llanilgan metodologiya tadqiqotning ilmiy asoslilikini ta'minlash, ishonchliligi va natijalarning amaliy ahamiyatini ko'rsatish uchun ishlab chiqilgan. Ushbu bo'limda tadqiqotning asosiy metodlari, ularning qo'llanilishi va olingan ma'lumotlarni tahlil qilish usullari keng yoritiladi.

Tadqiqotning Nazariy Asoslari

Ishning nazariy asoslarini shakllantirishda bir qator ilmiy yondashuvlar qo'llanildi. Birinchidan, hisob va auditning tashkiliy-uslubiy jihatlari o'rganish uchun zamonaviy moliyaviy hisobot va audit nazariyalaridan foydalanildi. Xususan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va milliy audit standartlari (MAS)ning mohiyati va qo'llanilishi chuqur o'rganildi. Bu yondashuv korxonalarning moliyaviy hisobotlarini tuzish va tekshirish jarayonlarini tushunishga yordam berdi.

Ikkinchidan, korporativ boshqaruv nazariyasi asosida ichki nazorat tizimlarining samaradorligini baholash metodlari ishlab chiqildi. Bu yondashuv korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish va operatsion samaradorlikni oshirish mexanizmlarini tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotning Amaliy Metodlari

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy amaliy metodlar qo'llanildi:

Normativ-huquqiy tahlil

Ushbu metod O'zbekiston Respublikasining moliyaviy hisob va audit sohasidagi qonun hujjatlarini, shuningdek xalqaro moliyaviy hisobot va audit standartlarini o'rganishga qaratilgan. Normativ-huquqiy tahlil orqali quyidagi jihatlar aniqlangan:

- O'zbekistonda moliyaviy hisobotlarni tuzish va tasdiqlash tartibi
- Audit faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari
- IFRS va MAS o'rtasidagi asosiy farqlar
- Soliq hisoboti va moliyaviy hisobot o'rtasidagi muvofiqlik masalalari

Bu metod yordamida o'zto'qimachilik sanoati korxonalarida hisob va audit jarayonlarining qonuniy asoslari aniqlangan, shuningdek qonunchilikdagi bo'shliqlar va takomillashtirish istiqbollari ko'rsatilgan.

Iqtisodiy-statistik tahlil

Ushbu metod o'zto'qimachilik sanoati korxonalarining moliyaviy hisobotlarini tahlil qilish uchun qo'llanildi. Statistik tahlil quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirildi:

1. **Korxonalarning moliyaviy holatini baholash** - likvidlik, rentabellik va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarini hisoblash
2. **Xarajatlar tuzilmasini tahlil qilish** - ishlab chiqarish xarajatlarining dinamikasi va ularning umumiy xarajatlar ichidagi ulushini o'rganish
3. **Debitor va kreditor qarzlarini baholash** - qisqa va uzoq muddatli majburiyotlarning o'zgarish tendentsiyalarini aniqlash
4. **Investitsion faollikni tahlil qilish** - asosiy fondlarni yangilash va modernizatsiya qilish darajasini baholash

Statistik ma'lumotlarni qayta ishlashda SPSS va Excel dasturlaridan foydalanildi, bu esa ma'lumotlarning ishonchliligini va tahlilning aniqligini ta'minladi.

Sohaviy tadqiqotlar va korxonalar misolida tahlil

Tadqiqotning muhim qismini o'zto'qimachilik sanoatining yetakchi korxonalarida o'tkazilgan amaliy tadqiqotlar tashkil etdi. Bunda quyidagi usullar qo'llanildi:

- **Korxonalarning moliyaviy hisobotlarini chuqur tahlil qilish**
- **Ichki nazorat tizimlarini baholash** - hujjatlar aylanishining mantiqiyiligini tekshirish
- **Audit dalolatnomalarini o'rganish** - oldingi yillardagi audit xulosalarini tahlil qilish
- **Mutaxassislar bilan suhbatlar o'tkazish** - korxona boshqaruvchilari, buxgalteriya xodimlari va auditorlar bilan chuqur intervyular

Sohaviy tadqiqotlar natijasida o'zto'qimachilik sanoati korxonalarida hisob va audit jarayonlarining amaliy holati, ularning kuchli va zaif tomonlari aniqlangan.

Ma'lumotlarni Yig'ish va Tahlil Qilish Usullari

Tadqiqot jarayonida quyidagi ma'lumotlar to'plash usullari qo'llanildi:

Birlamchi ma'lumotlar manbalari

- Korxonalarning moliyaviy hisobotlari (buxgalteriya balansi, foyda va zarar hisoboti, pul oqimlari to'g'risida hisobot)
- Audit dalolatnomalari va xulosalari
- Ichki nazorat tizimi hujjatlari
- Korxonalarning hisob siyosati va boshqaruv hujjatlari
- Mutaxassislar bilan suhbatlar va so'rovnomalar natijalari

Ikkilamchi ma'lumotlar manbalari

- O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari
- Xalqaro moliyaviy hisobot va audit standartlari
- Ilmiy monografiyalar va maqolalar
- Statistika to'plamlari va industriya hisobotlari
- Internet resurslari va elektron ma'lumotlar bazalari

Ma'lumotlarni tahlil qilishda quyidagi usullar qo'llanildi:

1. **Solishtirma tahlil** - turli korxonalarning hisob va audit tizimlarini solishtirish
2. **Strukturaviy tahlil** - moliyaviy ko'rsatkichlarning tarkibiy o'zgarishlarini o'rganish
3. **Dinamik tahlil** - vaqt o'tishi bilan yuz bergan o'zgarishlarni kuzatish
4. **Faktorli tahlil** - moliyaviy natijalarga turli omillarning ta'sirini baholash
5. **Ekspert baholash usullari** - mutaxassislar fikrini o'lchash va umumlashtirish

Tahlil va Natijalar

O'zto'qimachilik sanoati korxonalarida hisob va audit tizimlarini chuqur tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu sohada moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, ichki nazorat mexanizmlarining samaradorligi va xalqaro standartlarga moslik kabi muhim jihatlar mavjud. Quyida ushbu masalalar yoritiladi.

O'zto'qimachilik Sanoatida Hisob Tizimining Xususiyatlari

O'zto'qimachilik korxonalarida hisob-kitob jarayonlari boshqa sanoat tarmoqlariga qaraganda ancha murakkab bo'lishi mumkin. Buning asosiy sababi – xomashyo, ishlab chiqarish va tayyor mahsulot zanjirining uzunligi. Xomashyo hisobi, birinchi navbatda, paxta, ip, gazlama va boshqa materiallarning narxi va sarfini aniq qayd etishni talab qiladi. Korxonalarda ko'pincha xomashyo sifatining pasayishi yoki narxining o'zgarishi kutilmagan xarajatlarga olib keladi, shuning uchun bunday operatsiyalarni vaqtida va to'g'ri qayd etish muhim ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish xarajatlari hisobi ham o'ziga xos jihatlariga ega. Mehnat, energiya, amortizatsiya kabi xarajatlar har bir mahsulot turiga qanday taqsimlanishi – bu korxona moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, gazlama ishlab chiqarishda rang berish yoki naqsh bosish kabi qo'shimcha jarayonlar xarajatlarni oshirishi mumkin. Shu sababli, xarajatlarni aniq taqsimlash va ularni moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirish audit jarayonida asosiy e'tiborga olinadi.

Eksport-import operatsiyalari bilan shug'ullanadigan korxonalarda valyuta kursi o'zgarishlari moliyaviy hisobotlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekistonda tekstil

mahsulotlarining asosiy bozorlari xorijiy mamlakatlar bo'lganligi sababli, valyuta risklarini boshqarish va ularni hisobotlarda to'g'ri ko'rsatish moliyaviy barqarorlik uchun juda muhimdir.

Audit Jarayonining Tashkiliy Jihatlar

O'zto'qimachilik korxonalarida audit jarayoni bir qator muhim bosqichlardan iborat. Birinchi navbatda, ichki nazorat tizimining samaradorligi baholanadi. Xomashyo oqimlarini kuzatish, inventarizatsiyani muntazam o'tkazish va moliyaviy operatsiyalarni avtomatlashtirish – bularning barchasi audit jarayonini yengillashtiradi. Agar ichki nazorat tizimi zaif bo'lsa, audit jarayonida ko'proq xatolar aniqlanishi va bu korxona obro'siga putur yetkazishi mumkin.

Audit risklari tahlili ham muhim ahamiyatga ega. O'zto'qimachilik sanoatida asosiy audit risklaridan biri – xomashyo narxining keskin o'zgarishi. Xalqaro bozorda paxta narxlari tez-tez o'zgarib turadi, bu esa korxonalarning xarajatlar tarkibiga ta'sir qiladi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish jarayonida materiallarning isrof bo'lishi yoki sifat nazoratining yetarli bo'lmashligi moliyaviy hisobotlarda noto'g'ri ma'lumotlarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Xalqaro standartlarga moslik masalasi ham o'zto'qimachilik korxonalarida uchun katta ahamiyatga ega. Xususan, Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (IFRS) va Milliy Audit Standartlari (MAS) talablariga rioya qilish korxonalarning moliyaviy hisobotlarini xorijiy investorlar va hamkorlar uchun ishonchli qiladi. IFRSga muvofiq hisobot tuzish investitsion jozibadorlikni oshirishga yordam beradi, chunki ko'plab tashqi investorlar faqat xalqaro standartlarga mos keladigan hisobotlarni qabul qiladilar.

O'zto'qimachilik Korxonalarida Hisob va Auditning Zaif Tomonlari

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi ko'plab o'zto'qimachilik korxonalarida hisob va audit jarayonlarida bir qator kamchiliklar mavjud. Birinchidan, hisob-kitob jarayonlarining qisman qo'lda amalga oshirilishi xatolarning ko'payishiga olib keladi. Bunga misol qilib, inventarizatsiya jarayonlarida qog'ozda yuritiladigan ma'lumotlarni ko'chirishda sodir bo'ladigan arifmetik xatolarni keltirish mumkin.

Ikkinchidan, ichki nazorat tizimlarining etarli darajada rivojlanmaganligi moliyaviy firibgarlik holatlarining paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, omborxonalarda xomashyo kamayib ketishi yoki sifat jihatidan buzilgan mahsulotlarning hisobga olinmasligi kabi muammolar tez-tez uchraydi.

Uchinchidan, ayrim korxonalarda audit jarayoni faqat rasmiy talablarga muvofiq amalga oshiriladi, ya'ni asosan soliq organlari talablarini qondirish uchun. Bu esa auditning asosiy maqsadi – moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash va korxona boshqaruviga foydali tavsiyalar berish vazifasini ikkinchi darajaga surib qo'yadi.

Takomillashtirish Bo'yicha Tavsiyalar

O'zto'qimachilik korxonalarida hisob va audit tizimini yaxshilash uchun quyidagi choralarni ko'rish tavsiya etiladi:

- **Hisob-kitob jarayonlarini avtomatlashtirish.** Zamonaviy ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlarini joriy etish hisob-kitob xatolarini kamaytirishga yordam beradi. Bunday

tizimlar xomashyo oqimlarini avtomatik ravishda kuzatib boradi, inventarizatsiyani tezlashtiradi va moliyaviy hisobotlarni standart shaklda tuzish imkonini beradi.

- **Ichki nazorat tizimlarini mustahkamlash.** Xodimlarning vakolatlarini aniq belgilash, moliyaviy operatsiyalarni ikki tomonlama tasdiqlash mexanizmlari va muntazam tekshiruvlar o'tkazish firibgarlik holatlarini oldini olishga yordam beradi.
- **Xodimlarning malakasini oshirish.** Hisob va audit sohasidagi xodimlarni IFRS va MAS bo'yicha qo'shimcha o'qitish ularning bilim darajasini oshiradi va xalqaro standartlarga muvofiq ishlash imkonini beradi.
- **Tashqi audit xizmatlaridan foydalanish.** Mustaqil audit firmalari bilan hamkorlik qilish korxona hisobotlarining ishonchliligini oshirish va investitsion jozibadorlikni yaxshilash imkoniyatini beradi.

Xalqaro Tajriba va O'zbekiston Konteksti

Xalqaro miqyosda rivojlangan mamlakatlarda o'zto'qimachilik sanoati korxonalari hisob va audit jarayonlarini yuqori standartlarga mos ravishda tashkil etishgan. Masalan, Hindiston va Bangladesh kabi mamlakatlarda tekstil korxonalari IFRS asosida hisobot tuzishni joriy qilish orqali global bozorga kirish imkoniyatini oshirdilar. O'zbekiston korxonalari ham shu yo'ldan borishi kerak, chunki bu nafaqat xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, balki mahsulotlarning eksport salohiyatini oshirish uchun ham muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, o'zto'qimachilik sanoati korxonalarida hisob va audit tizimini takomillashtirish moliyaviy shaffoflikni oshirish, investitsion risklarni kamaytirish va korxonalarning global bozorda raqobatbardoshligini oshirish uchun zarurdir. Buning uchun avtomatlashtirish, xodimlarni malakasini oshirish va xalqaro standartlarni qo'llash kabi choralar samarali bo'lishi mumkin.

Muhokama

O'zto'qimachilik korxonalarida hisob va audit tizimini takomillashtirish uchun quyidagi choralar muhim:

- **Avtomatlashtirilgan hisob tizimlari** (ERP tizimlari) joriy etish.
- **Xodimlarning malakasini oshirish** bo'yicha treninglar o'tkazish
- **Xalqaro audit standartlarini qo'llash** hisobotlarning ishonchliligini oshiradi

Xulosa

O'zto'qimachilik sanoatida hisob va audit tizimini yaxshilash korxonalarning moliyaviy shaffofligini oshiradi, investitsiyalarni jalb qilishga yordam beradi. Xalqaro standartlarga mos keladigan audit usullari O'zbekiston tekstil sanoatining global bozorga integratsiyasini tezlashtiradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Тип: Статья – "Особенности организации и методики проведения аудита операций по движению денежных средств в кассе" (2020), с. 96-100.
2. Гостюнина Г.С. – "Особенности российского аудита. Часть 1. Исторический аспект" (2024).

-
3. Priorita Portal – "Обязательный аудит финансовой отчетности организации" (2024).
 4. Evdokimova A. – "Внутренний аудит и контроль финансово-хозяйственной деятельности организации" (2017), с. 12-45.
 5. Зевайкина А.Н. – "Понятие и соотношение аудита и сопутствующих аудиту услуг" (2010).
 6. Radar-C – "Обязательный аудит организации 307-ФЗ по новым критериям" (2024).
 7. Docsity – "Аудит организации бухгалтерского учета и учетной политики предприятия" (2010).
 8. Adams R. – "Audit and Assurance Essentials" (2019), Wiley, p. 45-78.
 9. IFRS Foundation – "International Financial Reporting Standards" (2023).
 10. Montgomery R. – "Auditing: Theory and Practice" (2021), Pearson, p. 112-150.